

נאמנות אשה על כשרותה

הרב רן שריד

במספר מקרים חולקים רבי אליעזר ורבן גמליאל על רבי יהושע לגבי נאמנות אשה. להלן הצעת ביאור טעמי פתלוקתם, והרעף ההגיוני בין המקרים השונים בכל שיטה, הן בממון והן באיסור.

משנה:

הנושא את האשה ולא מצא לה בתולים. היא אומרת: משארסתני נאנסתי ונסתחפה שדהו. והוא אומר: לא כי, אלא עד שלא ארסתין, והיה מקחי מקח טעות. רבן גמליאל ורבי אליעזר אומרים: נאמנת. רבי יהושע אומר: לא מפיה אנו חייין, אלא הרי זו בחזקת בעולה עד שלא תתארס, והטעתו, עד שתביא ראיה לדבריה.

כתובות פ"א מ"ו

גמרא:

אתמר: מנה לי בידך, והלה אומר איני יודע, רב יהודה ורב הונא אמרי: חייב, ורב נחמן ורבי יוחנן אמרי: פטור. רב הונא ורב יהודה אמרי חייב, ברי ושמא – ברי עדיף. רב נחמן ורבי יוחנן אמרי פטור, אוקי ממונא בחזקת מריה... הלכה כרבן גמליאל אף בראשונה. מאי אף בראשונה? אע"ג דאיכא למימר אוקי ממונא בחזקת מריה, אמר רבן גמליאל ברי עדיף. לימא, רב יהודה ורב הונא דאמרי כר"ג, ורב נחמן ורבי יוחנן דאמרי כרבי יהושע! אמר לך רב נחמן: אנא דאמרי אפילו כרבן גמליאל, עד כאן לא קאמר ר"ג התם – אלא דאיכא מגו, אבל הכא מאי מגו איכא? אי נמי, עד כאן לא קאמר רבן גמליאל התם – אלא דאמרינן אוקמה אחזקה, אבל הכא מאי חזקה אית ליה להאי? הכי נמי מסתברא כדקא משנינן, דרב נחמן הוא דאמר כר"ג, דאם כן קשיא הלכתא אהלכתא, דקיימא לן: הלכתא כרב נחמן כדני, ובהא אמר רב יהודה אמר שמואל: הלכה כרבן גמליאל! אלא לאו ש"מ כדמשנינן, ש"מ.

כתובות יב ע"ב

משנה זו שלפנינו היא לכאורה שאלה מובהקת בדיני ממונות: הבעל הרוצה לגרש את אשתו, הוא המוחזק בממונו, ואילו האשה תובעת כתובתה, משום שלטענתה המום בא לאחר נישואיהם, וממילא הממון מגיע לה. נשאלת השאלה האם עלינו לנהוג על-פי הכלל 'המוציא מחברו – עליו הראיה', ומה סברתם של ר"ג ור"א, שמאמינים לאשה.

רש"י שם מבאר על-פי הגמ', שדעתם נובעת מסברת 'ברי ושמא – ברי עדיף'. אולם הן מלשון רש"י שנקט 'קא סלקא דעתך' משום דברי ושמא ברי עדיף, והן ממהלך הגמ', משמע שלמסקנה אין זו הסברה העיקרית, אלא הסברה היא משום שלאשה יש מיגו – שיכולה הייתה לטעון מוכת עץ אני, או חזקה – וגאמר שבעילתה הייתה בשלב המאוחר ביותר שנוכל לתלות בו, כלומר לאחר האירוסין. טענתה של האשה באה רק כדי ליצור על-פיה את המיגו, או כדי לבסס את החזקה.

אולם במשנה הבאה! שוב חולקים ר"ג ור"א עם ר"י, לגבי האומרת 'מוכת עץ אני'. בגמ' שם העמיד ר' יוחנן את טענותיהם בשהיא תובעת מאתיים והוא טוען שכתובתה רק מנה, והגמ' אומרת שלשיטת ר' יוחנן בדברי ר"ג, אין לאשה מיגו ובכ"ז נאמנת. אם כן, נאמנותה אינה מטעם מיגו! ואם נאמר שנאמנותה במקרה כזה הינה רק מטעם חזקה, קשה לשון המשנה – 'נאמנת', והייתה צריכה המשנה לנקוט 'הכל אחר חזקה וכדו'!

על כן נראה שנצטרך לומר, שאמנם עיקר הסברה הוא 'ברי ושמא', והמיגו או החזקה הם מעין 'תדי לאצטרופי' בלבד. כך מוכח גם מסוגיית 'אלמנת עיסה'², שם יוצא שר"ג ור"י הפוכים בשיטותיהם מהמשנה אצלנו, ומתוך שם רבא שלר"ג לא קשה, משום שבמשנתנו מדובר בברי, ובסוגיית אלמנת עיסה מדובר בטענת שמא. משמע שעיקר נאמנותה של האשה שם היא בטענת 'ברי'.

[אמנם אפשר לומר, שבאמת החזקה או המיגו הם העיקר, אך הברי יוצר כאן תוקף למיגו או לחזקה³. אך מכל מקום, קשה לומר שכל מחלוקתם של ר"ג ור"י היא בשאלת מי מוחזק, שהרי במשנה הבאה ברור שהמחלוקת ביניהם אינה רק בענייני ממון ושני בעלי-דין, ומדובר שם על מקרה שהוא לגמרי מדיני איסורים:

ראוה מדברת עם אחד בשוק, ואמרו לה: מה טיבו של איש זה? איש פלוני וכהן הוא, ר"ג ור"א אומרים: נאמנת, ור' יהושע אומר: לא מפיה אנו חייין וכדו'⁴

כתובות פ"א מ"ח

1. כתובות פ"א מ"ז

2. כתובות י"ד ע"א

3. ועיי' רש"י לקמן עה ע"ב ד"ה 'אתאן', שכתב שלרוך גמליאל נאמנת – דחזקה דגופא עדיפה, לעומת ר' יהושע, הסובר שיהעמד ממון על חזקתו עדיפה.

4. גם כחלק השני של המשנה, לגבי העובר, מדובר בדיני איסורים.

גם בגמ' מובאה לשון התוספתא:

היתה מעוברת ואמרו לה: מה טיבו של עובר זה? מאיש פלוני וכחן הוא, רבן גמליאל ור' אליעזר אומרים: נאמנת, שהיא עדות שהאשה כשרה לה.

כתובות יג ע"ב

– ואם אכן עיקר ההוכחה כאן היא מצד חזקה וכינוי"ב, הלשון 'ערות' אינה שייכת כאן].

אכן מצאנו במפרשים⁵, שנאמנות האשה לר"ג אינה רק הכרעה בתזקות שבין הבעל לאשה, וגם המיגו כאן לא הווי ראייה לעצמה, אלא שחזקה ומיגו מאלמים את הכוח העיקרי של הנאמנות, שהוא 'ברי ושמא', ברי עדיף'. אלא שרב נחמן אינו סובר כרב יהודה, שטענת 'ברי' יכולה להוציא ממוחזק ממון. לכן לשיטת ר"ג, כשהאשה רוצה להוציא ממון כתובתה מהבעל יש לה אמנם טענת 'ברי', אך חסר לה "מכה בפטיש" שיאלם דבריה, וזהו תפקיד המיגו והחזקה בטענתה.

עיינ בדברי הרשב"א⁶ שהקשה, מדוע לא נאמר שיש לה מיגו, והרי אף אם אמרה מוכת עץ אני תחתך, לא נאמנת יותר מטענתה כעת? וחריץ, שאף שאינה נאמנת יותר בנוגע להכרעה ממתנית, בכל זאת, כיוון שיכלה לטעון טענה נותה יותר ונראית יותר – מהימנת משום 'ברי ושמא' שיש כאן. א"כ מוכח קצת מדבריו, שהמיגו הוא מעין 'חנא דמסייע' לנאמנות העיקרית של האשה, הנסמכת על טענתה ב'ברי'.

אך עדיין קצת תמוה שלגבי ממון מוסבר בגמ' שכוח טענתה של האשה נובע מדין 'ברי ושמא', כלומר מדיני טענות, ואילו מלשון התוספתא שהזכרנו נראה בבירור שמדובר בדיני עדות, כעין סעיף של 'עד אחד נאמן באיסורין'! לכאורה יש כאן שתי ראיות ונאמנויות שונות. האם ר"ג ור"א מאמינים לאשה בממונות מכוון 'ברי ושמא', ברי עדיף – ובלי קשר הם גם מסכימים שלגבי איסורין יש לאשה נאמנות מדין שונה של 'עד אחד נאמן באיסורין'? תימה!

זאת ועוד: הלשון בכל המשניות היא "ר"ג ור"א אומרים: נאמנת". "נאמנות" משמעה שבית דין מכריעים על-פי דבריה לגבי סיבת איבוד בתוליה, ולא על-פי טענת הבעל, בדומה לעדות. אולם אם כן יקשה, מה ראו ר"ג ור"א לתת לה כוח כזה, הלא היא בעלת דין גמורה מול הבעל, ואיך יתקבלו דבריה כעדות?

אמנם כבר תירצו האחרונים, שאפשר שר"ג ור"א סוברים שמכיוון ששאלת כסף הכתובה לא מתחילה מדיני ממונות אלא מדיני איסורים – האם היא נבעלה תחתיו או לפניו – אנו מנתקים את שאלת האיסורים משאלת הממונות, ומבררים קודם את האיסורים. ומכיוון שיש לה נאמנות על גופה להעיד, כביכול, כיצד

5. עיינ קובץ שיעורים ח"א כתובות אות כו.

6. דף יב ע"ב ד"ה 'אי נמי'

נבעלה, ממילא בעקבות ההכרעה באיסורים תבוא גם ההכרעה בדיני ממונות (אלא שבלא מיגו לא היינו מוציאים ממוחזק).

נחזור לעיקר הבירור: מה הקשר (אם אכן ישנו) שבין סברת 'ברי ושמא' שהוזכרה בדין הראשון, ובין נאמנות האשה 'להעיד' על כשרותה וכשרות עוברה?

לענ"ד, אכן יש קשר עמוק בין 'ברי ושמא' לבין נאמנות עדות באיסורין, בשיטת ר"ג ור"א (אם כי צריכים הדברים עיון לדינא, משום שאין ביכולתנו להקיף את כל המקרים).

מדוע בעצם 'ברי ושמא', ברי עדיף (ולרב יהודה רוב נחמן, אף להוציא ממוחזק)? נראה לומר שר"ג ור"א מפקיעים קצת את ה"חשדנות" הבסיסית של בית הדין, ואומרים שפשטות דין 'העמד דבר על חזקתו' היא לא רק כי אין עצה אחרת, אלא שאין לנו להחזיק בני אדם ברמאות. אם הם מוחזקים בחפץ, מהיכא תיתי לבוא ולהרע את נאמנותו, שמן הסתם זה שלו? רק אם בא אחר וקובל על מוחזקות הראשון, ומספר סיפור אחר, יש כאן הרעה של הנאמנות הפשוטה, ועלינו לבדוק אם אכן הורעה החזקה ויש להוציא הממון ולתנו לבעליו, או שנמשיך להסתמך על החזקה, מכיוון שהנאמנות חזקה מהערעור. כמובן אין זו ממש נאמנות, אלא מתן אפשרות לעולם להתקיים כסדר מתוקף סמכות בית הדין.

אך "מוחזק" הוא מעין נאמנות, כל עוד יש למוחזק טענת בעלות. כאשר המוחזק בכסף טוען 'שמא', ולעומתו ניצב אדם הטוען 'ברי', מתהפכת התמונה, וכביכול בית הדין קורא לכל מי שטוען שממון זה שייך לו לבוא ולומר. ומכיוון שבמקרה שלנו יש רק אחד הטוען 'ברי', כלומר, האשה שאומרת "משארסתני נאנסתי" וטוענת שרק לה שייך הממון, באין שום אדם שסותר את דבריה בודאות, בית הדין לא נצרכים לכאורה לשום ראיה אחרת כדי להחיל את זכותה על-פי טענתה. בית הדין מייחס נאמנות בסיסית לקול העולה מן העולם, כל עוד אין קול משמעותי אחר הסותר דבריו. אפשר לומר שנאמנות זו היא הסברה של נאמנות עד אחד באיסורין, שם אין 'בעל דין' נגדי הסותר את עדות המעיד. יוצא לפי הסבר זה, שלא רק שטענת ה'ברי' מצליחה לשלול את המוחזקות הטכנית בממון, אלא שיש בה יתרון של קול יחיד, החלטי וצלול, אודות בעלות על החפץ – צלילות המעניקה גם נאמנות בסיסית, כמו מוחזקות.

מלשון דברי ר' יהושע – "לא מפיה אנו חיינן אלא הרי זו בחזקת בעולה וכו'" עד שתביא ראיה לדבריה", ישנו חיזוק נוסף לדברינו. לשיטתו, בסיס הנאמנות הטבעי שנותנים רבן גמליאל ור' אליעזר לטוען כל עוד אין טענה נגדית – אינו נכון. להפך: העולם כולו בחזקת 'בעלי אינטרסים', וכל צד מושך לתועלתו, ולא מפי בעלי הדין אנו חייים. תפקיד בית הדין, והתורה בכלל, הוא לא לאפשר שינוי במציאות, בוודאי לא הוצאה ממוחזק, עד שיש ראיה של ממש מעבר לטענת בעל

הדין, בריאה ככל שתהיה. אך במידה ותהיה ראייה שכזו, או אז תהיה הוכחה וסיבה ממשית לבית הדין, המופקד על שמירת ממונם של ישראל, להוציא ממונן מחזקתו. ועדיין הדברים טעונים בירור וליבון, ולא באנו אלא להורות כיוון ללומדים, ולא הלכה למעשה.

נראה שניתן, לסיים, לחבר מעט את דברינו בדרך הרמז למחלוקת המפורסמת בעניין הנורו של עכנאי⁷, שם מנסה ר' אליעזר להוכיח את דבריו על-ידי הטבע והדומם הסובבים – 'חרוב יוכיח', 'כתלי בית המדרש יוכיחו' וכד', ואילו ר' יהושע טוען כנגדו – "לא בשמים היא". טענה זו דומה מאוד לטענתו אצלנו, "לא מפיה אנו חיינן" – כביכול אומר ר' יהושע, שמיום שנמסרה לנו תורה שבעל-פה ללמוד ולהכריע, הופקעה זכות ויכולת ההכרעה מן הטבע (ואף מן העליונים), וחובה מוטלת על בית הדין לברר את המציאות לאשורה. ר' אליעזר סובר לעומתו, שאף-על-פי שניתנה תורה, לא פקע כוח הישירות הטבעית מן העולם בפנימיותו, ועדיין יכולים אנו לייחס לטבע 'נאמנות' להכריע בדברים אלו^{8,9}.

7. ב"מ נט ע"ב

8. האדמו"ר מראדזין, בעל 'סוד ישרים', מביא שכל מחלוקת ר"י ור"א בש"ס נובעת בעמקה מכך שר' אליעזר מתכוון בדבר מצד עולם התורה, ור' יהושע מצד עולם התיקון – ודברינו מתאימים לדבריו. עיין סוד ישרים תניינא עמ' תנח.

9. הדברים דומים קצת למחלוקת רב ולוי במסכת שבת (דף נט ע"ב), לעניין כליא שרי או לא (לוי כר' אליעזר ורב כר' יהושע). עיין עין אי"ה שבת ב פרק ו אות ב'ג.